

На таких занятиях ребята проявляют стремление сделать-смастерить что-либо нужное своими руками, прилагая терпение и упорство, а это значит им нравится такой вид деятельности.

Здесь дети развивают образное и пространственное мышление, а также фантазию предлагая свои варианты изготовления изделий (изменение формы и размера рогов), формируют художественный вкус и гармонию между формой и содержанием, знакомятся с основными знаниями в области композиции, формообразования, цветоведения и декоративно-прикладном искусстве.

Список литературы:

1. Журнал “Школа и производство” № 7 2001 г.
2. “Школа и производство” № 6 2003 г.
3. Приоритетный национальный проект «Образование». Талантливая молодёжь Программы средних общеобразовательных учреждений. Трудовое обучение. Технология I-IV, V-XI классы. Под редакцией Ю.Л. Хотунцева, В.Д. Симоненко. – М.: Просвещение. 1996. – 223 с.
4. Примерные программы по учебным предметам. Технология 5–9 классы. Серия «Стандарты второго поколения» – М.: Просвещение. 2010. – 96 с.
5. Лежнева, Т.Н. Биодизайн интерьера: Учебное пособие / Т.Н. Лежнева. - М.: ИЦАкадемия, 2011. -64с.
6. Макарова, В.В. Дизайн помещений: стили интерьера на примерах. / В.В. Макарова. -СПб.: ВHV, 2011. -160 с.
7. Митина, Н. Дизайн интерьера: как открыть свое дело / Н. Митина. - М.: АльпинаПаблицер, 2016. -302с.

УДК 94.054

АРЫНҒАЗЫ ХАН: ҚАЗАҚ БАТЫРЫНЫҢ ТАРИХЫ МЕН ТАҒДЫРЫ

Беков Д. С.

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, Қостанай қаласы

Аңдатпа: Бұл мақалада XIX ғасырда Кіші жүздің ханы болған Арынғазы ханның қоғамдық және саяси қызметінің даму үдерісі қарастырылады. Автор Арынғазы ханның қоғамдық және саяси қызметін, сондай-ақ қазақ халқының бостандығы үшін күресін жан-жақты сипаттайды. Мақалада халықтың өмірін жақсартуға оң әсер еткен Арынғазы ханның саяси реформалары талданады. Автор Арынғазы ханның қызметіне шынайы баға берді.

Түйін сөздер: Қазақ хандығы, Ресей әкімшілігі, шаруалар, ақсүйек, сұлтан, хан, Хиуа хандығы, реформа, қуғынға ұшырау, Бұқар әмірлігі, шапқыншылықтар, рулар тартыстары, Ресей империясы, Кіші жүз.

XIX ғасырда Қазақстан тарихында күрделі әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер болды. Осы кезеңде Ресей әкімшілігі ауқымды реформалар жүргізді. Қазақ хандығындағы әлеуметтік-экономикалық және саяси құрылымның барлық өзгерістері көшпелі халықтың жайылымдық жерлерін біртіндеп басып алуға әкеп соқты. Сонымен қатар, орта азиялық мемлекеттердің шекараларындағы жағдай күрделене түсті, олар да Ресей сияқты қазақтардың жерлерін басып алуға ұмтылды. Осы кезеңде билеуші топтың көптеген өкілдері шекаралардағы ахуалды тұрақтандыру үшін өздерінің бар күш-жігерін жұмсады. Қарапайым халықтың тағдырына алаңдаған сұлтандар мен хандар туындаған жағдайдан шығу жолдарын іздеді. Олардың көбісі сол кезеңдегі танымал батырларды, қолбасшыларды, жырауларды өз айналасына жинады. Демек, кең далада танымал адамдардың, олардың атағы мен абыройының арқасында олар қазақ руларын біріктіре алды.

Зерттелетін кезеңде Қазақстан ұлт-азаттық қозғалыстың ошағы болды. Олардың басты тапсырмасы ретінде бірлікті қалпына келтіру, отарлық езгіге қарсы күрес және ұйымшылдық болды. Барлық ұлт-азаттық қозғалыстардың басты қозғаушы күші болып Қазақ хандығының қарапайым халқы - шаруалар болды. Осындай қозғалыстардың жетекшілері ретінде қара сүйектер мен ақ сүйектер таптарының өкілдерінің арасынан шыққан азаматтар болды. Осындай танымал жеке тұлғалардың бірі ретінде Кіші жүздің ханы Арынғазы болды. Ол бар күш-жігерін қазақ халқын біріктіруге және мемлекетті нығайтуға жұмсады.

Арынғазы хан 1816 жылы сырдариялық қазақтардың ханы болып сайланды. Билік еткен алғашқы күннен бастап Арынғазы хан ресейлік және бұқарлық сауда керуендерінің қауіпсіздігіне назар аударды. Осылайша, Арынғазы хан Кіші жүздің аумағында өз билігін орнату үшін Ресей мен Бұқардың қолдауын алуға ұмтылды. Зерттелетін кезеңдегі тарихи дереккөздерде кейбір сауда керуендері мен дипломатиялық миссияларға Арынғазы ханның өзі қолдау көрсеткені туралы жазбалар кездеседі. Мысалы, Арынғазы хан Орынбордан Бұқарға бара жатқан А.Б. Негри елшілігін сүйемелдеуге қатысты және қауіпсіздігін қамтамасыз етті.

Арынғазы хан Кіші жүзде бірнеше жыл ішінде бейбітшілік пен тыныштық орнатуға қол жеткізді. 1816 жылдан бастап 1819 жыл аралығында Арынғазы ханның абыройы айтарлықтай ұлғайды. Оның абыройы, жетістіктері мен ерліктері туралы Кіші жүзде ғана емес, сондай Орта және Ұлы жүздердің аумағында да мәлім болды. Зерделенген деректерге сәйкес Кіші және Орта жүздердің билік етуші топтың көптеген өкілдері Арынғазы ханға бірнеше рет қолдау көрсетті және Кіші жүздің ханы Арынғазы ханды қолдау туралы өтінішті орыс императорының атына бірнеше рет жолдады. Алғашқы өтініш 1817 жылғы 16 тамызда берілді. Осы өтінішке Кіші жүздің ғана емес, сондай-ақ Орта жүздің 132 сұлтаны, старшиналары мен билері қол қойды. Алайда, бұл өтініш жауапсыз қалды. Екі жыл өткеннен кейін, 1819 жылғы 27 шілдеде Кіші және Орта жүздердің сұлтандары, старшиналары мен билері орыс императорына тағы да өтініш жіберді. Кіші жүздің ханы ретінде Арынғазы ханның кандидатурасын

Орынбор облысының әскери губернаторы П.К. Эссен де қолдады. Оның пікірінше, Арынғазы хан Кіші жүздің хандығын басқару үшін анағұрлым сай келетін ұмыткер болды. Сондай-ақ ол да көптеген қазақ сұлтандары сияқты Арынғазы ханды Кіші жүздің ханы етіп сайлауға өтініш берді. Өз баянатында ол Арынғазы ханды лайықты, абыройлы және беделді билеуші ретінде сипаттады. Эссен Арынғазы хан кең далада тыныштықты, тәртіп пен бейбітшілікті қамтамасыз ететін билеуші екендігін Александр I императорға бірнеше рет айтқан болатын. Орынбордың әскери губернаторы өз баянатында Арынғазыны Кіші жүздің ханы етіп тағайындау туралы өтінішті 388-ден астам абыройлы адамдар білдіргеніне назар аударады. Жоғарыда аталған деректер қазақтардың арасындағы беделді адамдар ғана емес, сондай-ақ көптеген ресейлік шенеуніктер Арынғазыны қолдағанының дәлелі болып табылады.

Көптеген өтініштерге қарамастан, орыс императоры соншалықты беделді ақсүйектің орасан зор танымалдығынан сескеніп, Арынғазыны Кіші жүздің ханы етіп тағайындамады. Бірақ патша әкімшілігі оны өз жанында ұстап қалуға тырысты. 1817 жылы императордың жарлығына сәйкес, Арынғазы Кіші жүздің хан кеңесінің Төрағасы лауазымына тағайындады. Сонымен қатар, ол алмаздармен безендірілген алтын медальмен марапатталды. Сондай-ақ ол 500 рубль мөлшеріндегі жыл сайынғы жалақы тағайындалды. Хан кеңесінің төрағасы болған кезде Арынғазы Кіші жүзді реформалау жөніндегі өз қызметін жалғастырды. Арынғазы ханның реформаларының басты мақсаты болып Ресейдің қолдауымен Кіші жүзде бірыңғай мемлекеттік бірлестікті құру табылады, осылайша ол қазақ халқына қауіпсіз және бейбіт өмірді қамтамасыз етуге ұмтылды. Сонымен қатар, Арынғазы хан өзіне сеніп тапсырылған шекараларды нығайтуға және хиуалық басқыншыларға қарсы тұру үшін бар күш-жігерін жұмсады.

Жүзде жаппай реформаларды өткізу кезеңінде Арынғазы хан өзін Кіші жүздің ханы етіп тағайындау туралы өтінішті императорға жолдады. Оның бастамасын генерал-губернатор П.К. Эссен және Шекара комиссиясының төрағасы А. Веселицкий қолдады. 1821 жылы Александр I жарлық шығарды, оған сәйкес Арынғазы Ресей империясының астанасына шақыртылды. Оны шақыртудың сылтауы ретінде Бұқар және Хиуа хандықтарының билеушілерінің өкілдерімен кездесуді ұйымдастыру мәселесі болды. 1821 жылғы 6 шілдеде Арынғазы хан өзінің майдандас серіктерімен бірге Кіші жүздің шекарасынан кетіп, Санкт-Петербургке барды. Ресей империясының астанасына келгеннен кейін Арынғазы хан Сыртқы істер министрлігінің Азиялық департаментінде қабылданды. Департаментке келген кезде Арынғазы хан келген мақсатын айтып, оны императордың жеке қабылдауын сұрады.

Санкт-Петербургте Арынғазы хан екі жыл өткізді. Сол уақыт кезінде ол өзімен бірге келген тұлғалармен бірге биліктердің шешімін күтті. Арынғазы ханның өтінішіне қатысты шешімнің осынша ұзақ уақыт қабылдануы оның хиуаға қарсы айқындамасымен түсіндірілді. Оның Хиуаға қатысты осынша қатал айқындамасы теріс пікірді туындатты, осылайша Ресей империясы мен Хиуа хандығы арасында шиеленістерді тудырды. Сонымен қатар, патша әкімшілігі Кіші жүздегі бұрынғы жағдайды сақтау тактикасын ұстанды. Патшалық негізінен қуыршақ саясатты ұстанды, яғни далада өз қуыршақтары болуына тырысты. Демек, Арынғазы хан даладағы күшті әрі беделді тұлға болды, оның абыройы хандылықтан тыс белгілі болды. Патша әкімшілігінің пікірінше соншалықты беделді ақсүйек отарлық саясаттың жоспарларына кедергі жасауы мүмкін еді.

Туған жерінен шалғайда болған Арынғазы хан өз қоластындағылардың тағдыры туралы ұмытқан жоқ. Кіші жүздің қазақтарының өтірін жақсартуға ұмтылған ол патшадан Еділ және Жайық арасында көшпенділік етуді сұрады. Сонымен қатар, Арынғазы хан бұрын тұтқынға алынған қазақтарды тұтқыннан босату туралы өтініш

етіп, рақымшылық сұрады. Оның қоластындағылары да оны есінде сақтады. 1822 жылғы 21 сәуірде Кіші жүздің беделді сұлтандары мен билерінің бірлестігі Арынғазыны Кіші жүздің ханы етіп сайлау туралы өтінішті орыс императорына жолдады. Арынғазы ханның ұзақ уақыт болмауы Кіші жүзде теріс жағдайдың туындауына әкеп соқты. Кіші жүз қайтадан бүлік пен толқуға ұшырады. Шекаралық аумақтарға шапқыншылықтар қайтадан басталды.

Арынғазы ханның орыс императорының қарамағында ұзақ ақыт болуы ешқандай нәтиже берген жоқ. Оның өтініші жауапсыз қалды. Патша әкімшілігі қазақ даласының билігінде осынша беделді билеушінің болуын қаламады. Осы кезеңде патша әкімшілігінде Арынғазы ханның орасан зор беделі туралы шынайы деректері болды. Сондықтан орыс императоры қазақ даласында Кіші жүздің осыншама беделді билеушісін қаламағандықтан, Арынғазы жер аудартты. Осы шешімнің нәтижесінде Арынғазы хан мен оның отбасы, яғни үш әйелі мен екі ұлы Калугаға мәңгілікке жер аударылды. Осылайша, 1823 жылы Отанымен қандай да бір байланыс орнатуға мүмкіндігі болмаған Арынғазы шет аймақтағы тыныш орыс қалашыққа қоныс аударылды. Зерделенген деректерге сәйкес, Арынғазы хан Калугада 10 жыл өмір сүрді. Калугада болған кезде Арынғазы төртінші рет үйленуге бел буып, татар қызы Хасанова Мединаны әйелдікке алды. Осы қалашықта оның қызы Фатима дүниеге келді. Арынғазы хан қайтқаннан кейін оның әйелі Медина Хасанова қазақ даласына көшіп, Ішкі Орданың сұлтаны Сүйіншіғали Жаналиевпен неке құрды деген ақпарат бар. Калугада 10 жыл тұрған Арынғазы хан 1833 жылы Мәскеуге көшіп баруға рұқсат алды. Алайда, бұл бұйырмады. 1833 жылдың тамыз айында Арынғазы ханның өкпесінің қабынуы деген диагноз қойылғаннан кейін ол кенеттен қайтыс болды. Патша билігі мойындамаса да, қазақ халқы мойындаған Кіші жүздің ханы Калугада жерленді. Өз кезінде ұлы адамдардың бірі болған тұлға осылайша өмірден өтті. Көптеген ресейлік ғылыми жарияланымдарда Арынғазы ханға мынадай сипаттама берілген: «қырғыз сұлтандарының арасындағы жалғыз шынайы отансүйгіш тұлға, жоғары дәрежедегі адал адам».

Арынғазы ханның қайтыс болғанынан сілтеме жасаудың нәтижесінде ішкі айтыс-тартысқа шалдыққан Кіші жүз үш бөлікке бөлінді. Бөлшектенген Жүздің билеушілері ретінде қуыршақ сұлтандар болды, олар іс жүзінде Ресей империясының небәрі жоғары шенді шенеуніктері болды. Әрбір қуыршақ-билеушінің тұсында казак-орыс отряды болған, оларды басқарушы тиісті сұлтандардың барлық әрекеттерін жіті әрі нақты қадағалады. Өз кезінде қиын әрі қан төгілген жолмен орнатылған сайлау жүйесі жойылды. Зерделенген мәліметтерге сәйкес, Кіші жүздің барлық лауазымды тұлғалары, соның ішінде ауыл старшиналарынан бастап, Жүздің билеушілері де Ресейде тағайындалды. Осындай жағдайдың даму нәтижесінде Кіші жүз ресейліктердің қарамағында қалды. Енді Жүзді Орынбор мен Петербургтен келген жетекшілер ашық түрде жетекшілік етті. Осылайша, 1731 жылы Кіші жүзді өз қарамағына қабылдаған Ресей империясы жүзжылдық өткеннен кейін хан билігі институтын жойды, осылайша, оны отарлауды кесімді түрде аяқтады.

Осынау қиын кезде Арынғазы хан бір мақсатты ғана көздеді. Ол барлық казактарды біріктіруге және Ресей империясының қамқоршылығымен қуатты мемлекеттік бірлестікті бар күш-жігерін салды. Осылайша, Арынғазы хан өз халқын құтқарып, бейбіт және тыныш өмірді қамтамасыз етуге ұмтылды. Ел есінде батыл қорғаушы, адал билеуші, ержүрек сарбаз ретінде сақталған, әйгілі қоғамдық және саяси қайраткер, Кіші жүздің ханы Арынғазы ханның өмір жолы осылайша аяқталды. Оны өзі өмір сүрген қайғылы кезеңдегі дала билеушілерінің даңқты саңлақтарының арасынан шыққан, қарапайым халықтың тағдырын үнемі ойлаған соңғы тұлға болып есептеуге болады.

Әдебиет тізімі:

1. Қазақ КСР-ң ежелгі кезден бастап бүгінгі күнге дейінгі тарихы - 3-ші басыл.: өңделг. – Алматы, 2011 ж. – 670 б. – 293-295 б.
2. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Б.Г. Аяған. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» бас редакциясы, 2004 – 560 б. – 265 б.
3. Күзембайұлы А., Әбіл Е.А. Қазақстан тарихы: ЖОО арналған оқулық. 7-ші басыл.: өңделг. және толықт. – Спб.: Соларт, 2004 ж. – 420 б. – 185-187 б.
4. Ресей Мемлекеттік мұратының материалдары.
5. Тереньтев М. А., Орта Азияның тарихы. 1 т. СПб, 1906
6. Арынғазы, Аб-уль-Азиз // Орыс биографиялық сөздігі: 25 том - СПб., 1900. – 2 т.: Алексинский - Бестужев-Рюмин.

УДК 94.054

АРЫНҒАЗЫ ХАННЫҢ САЯСИ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТУЫНДАУЫ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСУЫ

Беков Д.С.

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті,
Қостанай қаласы
Ғылымижөтөкші: Исмаилов Серикжан Сағындыкович
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті,
Қостанай қаласы

Аңдатпа: Бұл мақалада XIX ғасырда Кіші жүздің ханы болған Арынғазы ханның саяси қызметінің туындау және қалыптасу үдерісі қарастырылады. Автор Арынғазы ханның өмірі мен қызметін жан-жақты сипаттайды. Мақалада халықтың өмірін жақсартуға оң әсер еткен Арынғазы ханның саяси реформалары талданады. Автор осы тақырыпты зерттеушілердің дереккөздеріне сүйенеді. Сондай-ақ автор Ресей Мемлекеттік тарихи мұрағатының бірқатар дереккөздерін пайдаланды.

Түйін сөздер: Қазақ хандығы, сұлтан, хан, Хиуа хандығы, реформа, әскери құрылыстар, қуғынға ұшырау, Бұқар әмірлігі, шапқыншылықтар, рулар тартыстары, Ресей империясы, Кіші жүз.

XIX ғасырда Қазақстан тарихында күрделі әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер болды. Сонымен, сол кезеңдегі ресми дереккөздерге сәйкес, Қазақ хандығында дәстүрлі билік институты – хан билігі біртіндеп жойылды. Хан билігінің жойылуымен қатар, қазақ халқының жері тартып алынды, кейін ол жерлерде Ресей империясы қорғаныс құрылыстарын, әскери бекіністер мен қорғандар салды. Сол кезеңде қазақ халқы Ресей империясының тарапынан ғана емес, сондай-ақ патша әкімшілігі сияқты қазақ жерлерін тартып алуға мүдделі болған Қоқан және Хиуа билеушілерінің тарапынан да қуғынға ұшырады. РМТМ (Ресей Мемлекеттік тарихи мұрағат) мұрағаттық құжаттарына сәйкес Оңтүстік Қазақстан мен Сырдарияның аумағында қоқандық және хиуалық әскери бекіністер болған, олардың отрядтары қазақ даласына бірнеше рет шапқыншылық жасаған, елді мекендерді тонаған, адамдарды тұтқынға алған және малдарын ұрлаған. Ресми деректерге сәйкес, Қазақ хандығына қатысты қатал басқыншылық саясатын Хиуа жүргізген. 1810 жылдан бастап 1820 жыл аралығындағы кезеңде хиуалықтардың Сырдария аумағына бірнеше рет қанды шапқыншылықтар жасауы және осылайша Ембі және Мұғалжар өңірлеріне дейін